

ВІДТВОРЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ В УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ (Ю. АНДРУХОВИЧ «ДВНАДЦЯТЬ ОБРУЧІВ» / Ю. АНДРУХОВИЧ «ДВНАЙСЕТТЕ ОБРЪЧА»)»²¹

Оксана Лазор

Abstract: Precedent phenomena reflect national stereotypes in the perception and evaluation of people, events, phenomena and have significant manipulative potential. The perception of precedent phenomena in the text is due to the presence of appropriate background knowledge of the addressee, as well as the peculiarities of the precedent sign and the nature of its use in the text. Taking this into consideration, precedent phenomena can create difficulties in rendering a text written in one language into another language. Incorrectly chosen strategies and inaccurate translation regarding the methods of their rendering can cause a violation of the symmetry of the communicative effects of the original text and the translated text.

Keywords: intracultural communication, intercultural communication, fiction translation, precedent phenomenon, rendering of precedent phenomena in translated texts.

Прецедентні феномени відігравали та відіграють важливу роль на-самперед в інтракультурній комунікації, тобто в адекватному взаєморозумінні тих її учасників, що належать до певної національної культури. Не менш важливими вони є також в інтеркультурній комунікації, зокрема в такій її складовій, як переклад художньої літератури.

У процесі перекладу художньої літератури, як процесі постійного перевтілення, не обходиться без різного роду бар'єрів: внутрішньо- та зовнішньомовних, явних та прихованих, і без бар'єрів під назвою прецедентні феномени. Розбіжності в національно-культурному сприйнятті прецедентних феноменів часто стають причиною невдач при відтворенні комунікативного ефекту тексту, написаного однією мовою, текстом ін-

²¹ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_015

шою мовою і, навіть, міжкультурних конфліктів. Розбіжності у формуванні національних культур, специфіка форми позначаються на існуванні прецедентних феноменів в мові однієї з них та відсутності в мові іншої чи інших. Це створює додаткові труднощі для перекладачів, примушує їх ретельно продумувати свої стратегії, що можуть призвести або до вибору більш або менш наближеного аналога, або до неминучих втрат у процесі роботи над текстом перекладу. З огляду на це способи відтворення прецедентних феноменів у перекладах заслуговують на особливу увагу. Усвідомлення їх присутності в тексті оригіналу, розуміння значення, рішення щодо доцільності/недоцільності передавати прецедентний феномен саме прецедентним феноменом є необхідною умовою для правильної передачі явищ і фактів реального чи вигаданого повсякдення того народу, з мови якого здійснюють переклад.

Вважаємо, що до прецедентних феноменів, які ми виявили в романі Ю. Андруховича «Дванадцять обручів» з метою аналізу способів їх відтворення у перекладі болгарською мовою, належать іншомовні слова, словосполучення, речення, котрі український письменник з тієї чи іншої причини увів у свій текст. Не всі, звичайно, а лише ті, котрі згадані практично в кожній з існуючих дефініцій прецедентних феноменів: зразковість та унікальність; повторюваність або постійне використання представниками певної лінгвокультурної спільноти; пов'язаність з культурою; загальновідомість і легка упізнаваність без додаткових коментарів; а також те, що акумулюють інформацію та несуть певне знання у стислій формі.

Не думаємо, що в той момент, коли письменник створював свій роман, він усвідомлював зазначений компонент тексту під тим кутом зору, до якого ми вдаємось у нашій статті. Вважаємо, що до нього він звернувся передусім для того, щоби віддзеркалити певні суспільні і соціально-культурні явища, і в жодному випадку – не для мовної характеристики персонажів. Невипадково Ю. Андрухович подав те, що ми вважаємо прецедентними феноменами, вдаючись до транскрибування, трансплантування, або до транскрибування разом з трансплантуванням, і вирізнив від решти тексту курсивним написанням шрифту. При такій ретельно вибудованій автором системі акцентуації звичайні за зовнішнім виглядом іншомовні слова, словосполучення, речення розкривають свої значення в свідомості українських читачів у подібний спосіб та, водночас, по-особливому: відповідно до власного рівня володіння спільними фоновими знаннями та до власного бажання розкривати зміст, який ховається за формою.

Барви тексту, написаного певною мовою, їхні тони, напів тони в багатому чому залежать від волі та бажання автора цього тексту, його картини світу, його етноідентичності, його соціокультурного середовища. Барви,

їхні тони, напівтони цього ж тексту, але відтвореного вже іншою мовою, залежить від волі та бажання перекладача. До волі і бажання перекладача слід додати його професійну майстерність, його картину світу і долучити до неї розуміння картини світу автора обраного для перекладу твору. Не можна залишити поза увагою також етноідентичність перекладача та знання ним особливостей етноідентичності автора твору, обраного для перекладу. Не можна не враховувати соціокультурну приналежність перекладача та соціокультурну приналежність реципієнтів тексту перекладу. Адже перекладання, за словами львівського поета, перекладача, філолога-германіста Тимофія Гаврилів, це – «перевтілення: однієї мови в іншу, одних культурних кодів в інші, авторового світосприйняття у світ перекладача... Зрештою, це постійне перевтілення самого перекладача, від мови до мови, від письменника до письменника, від тексту до тексту.» (Гаврилів 2005: 7)

Розглянемо групу прецедентних феноменів, що складаються з іншомовних слів, що їх Ю. Андрухович вводить у текст роману через транскрибування на основі української графіки, та способи їх відтворення в перекладі болгарською мовою, здійсненому А. Стаменовою та Р. Камберовою.

Прецедентні феномени *род занятій*, *цель прїезда* нагадують українському читачеві про не такий уже й віддалений радянський період в історії культури України: безглузду комуністичну пропаганду, абсурдність бюрократичної влади, зокрема в частині дій, що стосувалися виїзду закордон і в'їзду іноземних громадян; низьку освіченість і відверту зверхність чиновників; їхнє підкреслене небажання спілкуватися будь-якою іншою мовою, крім російської; хизування приналежністю до титульної нації і под. У свій час Болгарія також належала до країн так званого соціалістичного табору. Але її населення не зазнало русифікації в розмірах, що спричинилися до примусового білінгвізму. Тому болгарська мова не може сьогодні робити те, що так вдається українській у її підкресленому спротиві спочатку комуністичному режиму, а згодом – режиму чинного президента Російської Федерації. Тому рішення перекладачок поставитися до зазначених прецедентних феноменів передусім як до дуальних знаків, тобто знаків, що мають план вираження і план змісту, і зосередитися на відтворенні їхнього значення, а не форми, є раціональним:

...бічним зором фіксував на собі часом цікаві, проте зазвичай зневажливі погляди вкритих щоразу товщим шаром косметики огрядних російськомовних секретарок і, допущений врешті до авдієнції, вкотре нагадував забудькуватому урядникові своє прізвище, ім'я, *род занятій* та мету відвідин (Андрухович 2003: 16) – ... с периферного си зрение усещаше

върху себе си заинтригуваните, но пренебрежителни погледи на охранените рускоезични секретарки, покрити с все по-дебел пласт козметика, а когато най-после го допускаха на аудиенция, трябваше да припомня на разсеяния служител фамилията, името, *професията* и целта на посещението си (Андрухович 2012: 7–8);

...чотиригодинний обшук на прикордонному переїзді в Чопі – *цель прїезда*, допитувався один із них ... (Андрухович 2003: 28) – ... продължилата четири часа митническа проверка при преминаването на митницата в Чоп – *цел на пътуването*, попита един от митничарите ... (Андрухович 2012: 19).

Лише значення, не форма, прецедентних феноменів *девчюнки*, *тьолкі*, вдало відтворені болгарською мовою на основі перекладацьких стратегій та рішень, про які йшлося вище, дозволять новій, з огляду на національну приналежність, авдиторії застановитися, наскільки масова комуністична культура спотворила систему цінностей і символів колишньої елітної культури. Над цим розважає також український читач, щоправда із залученням у контекст народної культури з її розумінням стандартів та моделей певної поведінки. В оригіналі зазначеним прецедентним феноменам передує лексема *дївахи*, котру словники української мови маркують як зневажливу:

А навпроти сидять дві цілком однакові *дївахи*, чи то пак, *девчюнки* або, краще сказати, *тьолкі*. (Андрухович 2003: 45) – А срену него седяха две напълно еднакви *мадами* или все пак *мацки*, или още по-добре е да се каже *парчета* (Андрухович 2012: 33).

До прецедентних феноменів у романі «Дванадцять обручів» належить також транскрипція українськими літерами виразу польською мовою «вшистко очивісьце з дужих літер», за якою ховається згадка про багатокультурність багатьох міст Західної України. На нашу думку, в текст перекладу болгарською мовою цей фрагмент можна було б увести в оригінальному написанні (*wszystko oczywiśce od dużych liter*) і подати в примітці його переклад. Але, мабуть, відмовитися від такого варіанта теж слушно: динамічність сприйняття тексту перекладу буде обтяжена дрібними деталями в порівнянні з динамічністю сприйняття тексту перекладу:

... провалюватися все глибше в цей трагікомічний антураж, у цю цинічну безвихідь – і вірити, що насправді вони є нащадками давніх єгиптян та етрусків, чому доказом їхні національні барви та календарні обряди, в яких відбита *вся краса та гармонія стосунків Людини з Природою і Творцем* (вшистко очивісьце з дужих літер, як іронізує певен тутешній автор). (Андрухович 2003: 25) – ... да потъвам все по-дълбоко в този трагикомичен антураж, в тази цинична безизходица и да вярвам, че те наистина са

наследници на древните египтяни и етруски, защото доказателство за това са националните им цветове и календарните обреди, в които са отразена цялата красота и хармония на отношенията между Човека с Природата и Твореца (всичко очевидно с големи букви, както иронизира един тукашен автор). (Андрухович 2012: 16)

У болгарській версії роману «Дванадцять обручів» Ю. Андруховича трапляються також опущення прецедентних феноменів. Перекладачки не відтворюють певні слова і словосполучення з огляду на те, що жодного смислового навантаження для носіїв болгарської мови вони не несуть. Як не несе його, наприклад, активне у свій час словосполучення-паразит *чїста ваще*:

... хай прочитає все це з папірця, смішно спотикаючись на знаках і літерах – про героїв бізнесу, героїв культури, *барабани Страдиварі*, фу-йо-муїо, хай перейде з усіма на *ти*, хай фамільярно назове всіх *мужиків* (з міжвоєнним професором Доктором вкупі) *братами*, а всіх *пацанок* просто ніяк, ну *чїста ваще*, не називає? (Андрухович 2003: 52) – ... нека да го прочете от някакво листче, като смешно се запъва на запетайките и буквите – за героите на бизнеса, за героите на културата, *барабаните на Страдивариус*, за *ала-бала*, нека да премине с всички на ти, нека фаміліярно да нарече всички *мъже* (като сложи и междувоенния професор Доктор в купа) – *братлета*, а всички *мацки* просто никак? (Андрухович 2012: 39)

Для передачі болгарською мовою прецедентних феноменів-трансплантатів використано спосіб, що базується на відтворенні змісту трансплантату:

Адже існує дві рівноправні версії блискавичного Ількового сходження до майнових і фінансових вершин. Згідно з однією, він, тоді ще *грязь із-под ногтей*, вчасно зіграв на інфляції і, вклавши перші п'ятдесят срібняків у деренчливу пакистанську стереосистему, відкрив платну дискотеку в Чортополі. (Андрухович 2003: 51) – Защото съществуват цели две напълно равнопоставени версии за светкавичното Илчово изкачване на имотния и финансов връх. Според една от тях, още докато е имал *кал под ноктите*, своевременно е спечелил от инфляцията и влагайки първите петдесет сребърника в раздрънкана пакистанска стереоуредба, е отворил платена дискотека в Чортопил. (Андрухович 2012: 25)

Симетрію у сприйнятті уривків тексту мовою оригіналу та мовою перекладу порушує лише те, що український читач бачить Ілька очима представників росіян, котрі вважали українців нікчемами – *грязью із-под ногтей*; а болгарський – людиною, яка займалася брудною роботою: още докато е имал *кал под ноктите*.

Відтворення змісту прецедентних феноменів-трансплантатів перекладачі поєднують також з певними коментарями, як-от коментар * «Припев от известна съвременна руска песен – Бел. прев.»:

Зараз (але хіба тільки зараз?) вони однаково ні про що не думають – з тією, однак, відмінністю, що коли у Лілі всередині цілковита тиша, привалена ззовні ревом мотору, то в марлени все ж крутиться десь у підкірці *ветер с моря дул, ветер с моря дул, ветер с моря дул*. (Андрухович 2003: 45) – Сега (като че ли пък само сега?) и двете едновременно не мислят за нищо, с тази разлика, че докато при Лиля цари пълна тишина, заглушавана само от външния шум на мотора, на Марлена някъде в подкорието й се въртеше *вятърът духаше от морето, вятърът духаше от морето, вятърът духаше от морето** (Андрухович 2012: 33–34).

Артур Пепа, літератор зі Львова, знайшов наймудріший з виходів, сягнувши по куплені ще потязі в якогось дефективного типа газети, що з них одна вузькорегіональна («Екссес»), одна вузькопартійна («Шлях Аріїв») й одна російськомовна («Все Цвета Радуги»). Остання виявляється газетою для геїв та лесбіянок... (Андрухович 2003: 42) – Артур Пепа, літератор от Львов, намери най-мъдрия изход като извади купените още във влака вестници от някакъв дефектен тип – единият беше тясно-регіонален («Екссес»), другият беше тяснопартиен («Пътят на Ариите») и един рускоезичен («Всички Цветове на Дъгата»). Последният се оказа за гейове и лесбийки... (Андрухович 2012: 25).

Якщо рівень спорідненості російської та болгарської мов або рівень обізнаності цільового реципієнта з російською мовою не становлять перешкоду в розумінні тексту, то авторки перекладу залишають трансплантат трансплантатом:

... і – хто знає? – може, навіть їхня криклива музика, з якої він розрізнятиме лиш окремі російські словосполучення на кшталт «подруга моя», «ведь нет у меня», «ты обнимал ее» ... (Андрухович 2003: 27) – ...и кой знае – може дори и пискливата им музика, в която различаваше само отделни руски думи от рода на «подруга моя», «ведь нет у меня», «ты обнимал ее» ... (Андрухович 2012: 18).

За прецедентними феноменами-гібридами, тобто іншомовними словами, введеними в твір на основі поєднання транскрипції та трансплантації, Ю. Андрухович ховає переважно культурні покручі – моторошні, огидні, люмпенізовані. У перекладі А. Стаменової та Р. Камберової згадані елементи відтворені через передачу змісту, бо подібного згубного впливу російської культури, якого зазнала українська культура, болгарська культура на собі не відчула; та через транскрипцію і через трансплантацію:

Також мусить бути тріснутий вітраж із насичено-синіми декадентськими ірисами й першими весняними мухами на ірисових довгастих листках, почекальня з двома-трьома розписаними ножем і битим склом дерев'яними лавками (*ДМБ-84, ПТУ-18, Алёна Пізда, Мурманск-95, САІД КАЗЁЛ І ПОЦ, Анжела+Помідор = LOVE*)... (Андрухович 2003: 36–37) – Трябва също така да се разтресе стъклописът с наситеносини декадентски ириса, чиито листа бяха накацани от първите пролетни мухи, да се влезе в чакалнята, където имаше две-три пейки, надраскани с нож или със счупено стъкло (*ДМБ-84, ПТУ-18, Альона е Путка, Мурманск-95, САИД Е ТЪПАНАР, Анджела+Домата=LOVE*)... (Андрухович 2012: 25).

Крім прецедентних феноменів, які ми розглянули вище і які можуть бути охарактеризовані як експліцитні, в романі «Дванадцять обручів» можна побачити й приховані, імпліцитні, феномени. Їх не можна назвати іншомовними словами, словосполученнями, реченнями, як також не можна зрозуміти їхню функцію в тексті без усвідомлення опозиції рідної мови і мови іноземної та їх інтерференції. Ю. Андрухович знайомить читачів свого твору з персонажем на прізвище Волшебник і зазначає, що українська орфоєпія цього власного імені дозволяє вважати його людиною з єврейським корінням, на основі чого й виникає співзвучне з прізвищем прізвисько – Волшебнер. Російська орфоєпія вимагає від персонажа бути представником найбільшого в кількісному відношенні слов'янського народу, а носіїв російської мови – пильно приглядатися до ознак його зовнішності, адже антисемітизм за радянського режиму був складовою частиною державної політики. Єдиний можливий і запропонований авторками перекладу болгарською мовою варіант відтворення прізвища Волшебник на письмі виглядає як Вълшебник, а за звучанням відповідає більше російській, ніж українській орфографії. Частина комунікативного ефекту таким чином втрачається, але все те, що присутнє в оригінальному тексті, перекладачі передати, на жаль, не можуть з причин, які від них не залежать:

... а прізвище – Волшебник, що дає підстави всьому *тусонови* кликати його Волшебнером, у той час як *нетусонови* – підозрювати, що він насправді Валшебнік і пильно приглядатися до форми носа та дещо балухатих очей. (Андрухович 2003: 46) – ... а фамилията му е Вълшебник, което даваше основания на цялата *тайфата* да го нарича Вълшебнер, а от друга страна, ако човек *не беше от тайфата* му, наистина можеше да започне да подозира, че той е Вълшебник и внимателно да започне да се вглежда във формата на носа му и в малко оцъклените му очи (Андрухович 2012: 34).

Український мовний етикет вимагає використання у визначених випадках слів *пані* та *пан*: Праворуч від неї сидить пані Рома Воронич, її мама, цікава жінка... (Андрухович 2003: 44). Болгарський мовний етикет

вимагає використання в подібних випадках слів *госпожа* та *господин*: От дясната й страна седеше госпожа Рома Воронич, майка й, интересна жена... (Андрухович 2012: 32). В тексті «Дванадцяти обручів» болгарською мовою цей принцип витримано послідовно за винятком одного випадку: ... ви розумієте, кого я маю на увазі, пане Цумбруннен... (Андрухович 2003: 23) – ... разбирате ме кого имам предвид, нали, пане Цумбрунен? (Андрухович 2012: 14)

Це вдале перекладацьке рішення дозволило передати більше удаваний, ніж справжній патріотизм учасника вигаданого Ю. Андруховичем діалогу, натякнути на його антисемітські погляди. Зазначимо принагідно, що форму звертання Р. Камберова та А. Стаменова подали з коментарем у виводі: «Пан (укр.) – господин – Бел. прев.»

Мовна гра часто стає для перекладачів вершиною, яку неможливо підкорити. Присутність жартів, каламбурів, різних видів тропів в оригінальному тексті та їх опущення в тексті, що призначений для іншомовної аудиторії, теоретики перекладу використовують для підтвердження так званої відносної перекладності. Проте прекрасне володіння рідною болгарською мовою і відчуття іноземної, української, мови дозволили авторкам перекладу твору Ю. Андруховича не втратити комічний ефект сцен, що вибудовані на слабких знаннях Карлом Цумбрунненем мови народу, до якого він ставився з надзвичайною симпатією:

... різдвяна вечірка в якомусь особняку на Лисенка, старі знайомі, нові знайомі, нова тимчасова перекладачка, викладачка («ні, пане Карле, не розкладачка!»), пиятика, обжирання, пастушки з ягнятком, Пані Незграба (по-перше, вона з самого початку вилила на себе келих червоного вина, зачепивши його рукавом своєї фольклорної сукні; по-друге, боляче вдарила Цумбруннена ліктем, сідаючи до столу після чергового повернення з *перукарні* («з перекурні, пане Карле!»); по-третє – адже відомо, що *до трьох разів штука!* – підвернула ногу замалім не впавши на звивистих сходах до пивниці... (Андрухович 2003: 29) – ... коледният купон в някакъв апартамент на «Лисенко», стари познати, нови познати, нова временна преводачка, преподавателка («Не, господин Карл, не *продавателка!*»), хапване, пийване, овчари с агънца, Госпожа Непохватка (която още в самото начало успя първо да закачи с ръкава на роклята си с народни мотиви чаша червено вино и да се полее, второ – болезнено да го удари с лакът, докато сядаше на масата след поредното си завръщане от *да удуша една цигара* («да изпуша една цигара, господин Карл!»), трето – както се казва *един път стомна за вода, втори път, но на третия* си изкълчи крака и замалко не падна по извитите стълби на избата ... (Андрухович 2012: 19);

... якийсь порядно підпилий вусань-архітектор ... таки здолав з третьої спроби зафіксувати її еластичним бинтом («бо ми старі карпатські пластунни!»), і до чого тут рептилії, не розумів Карл-Йозеф; потім викликали таксівку і Пані Незграба – а насправді пані Рома Воронич... (Андрухович 2003: 29–30) – один порядчно почерпен мустакат архітектор ... успя да я превърже с еластичния бинт на третия път («нали сме стари карпатски пушки!»), Карл-Йозеф не можа да разбере откъде-накъде пък трябва да са оръжия, но след това извикаха такси и Госпожа Непохватка, която всъщност се казваше Рома Воронич... (Андрухович 2012: 20).

Отже, прецедентні феномени, які ми виявили в романі Ю. Андруховича «Дванадцять обручів» відтворені в тексті перекладу болгарською мовою по-різному. Через специфіку прецедентних знаків і характер їх вживання в тексті оригіналу перекладачки здебільшого зосереджувалися на максимально точній передачі змісту і в такий спосіб компенсували читачам втрати через неможливість зберегти форму. До опущень А. Стаменова та Р. Камберова вдавалися лише в тих випадках, коли прецедентні феномени є так званими порожніми компонентами в ієрархії змістів оригінального тексту. З огляду на те, що примітки внизу сторінки або в кінці книги сповільнюють динамічність сприйняття тексту, авторки перекладу виважено поставилися до коментування використаних відповідників до прецедентних феноменів оригіналу. Зазначимо також, що обрані перекладачками болгарські відповідники до прецедентних феноменів оригінального тексту в більшості випадків не належать до цієї лінгвістичної категорії, але дозволяють новій аудиторії значною мірою відчутти систему цінностей оригінального твору та його персонажів, їхню поведінку, вчинки, стосунки тощо.

Література:

Гаврилів 2005: Гаврилів, Тимофій. Текст між культурами. Перекладознавчі студії. Київ, 2005.

Джерела:

Андрухович 2003: Андрухович, Юрій. Дванадцять обручів. Київ, 2003.

Андрухович 2012: Андрухович, Юрій. Дванайсетте обръча. / Превод Албена Стаменова, Райна Камберова. София, 2012.

Інформація про автора:

Оксана Лазор – старший викладач Катедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького Львівського національного університету імені Івана Франка.

Email: oksana.lazor@lnu.edu.ua